

Уте Шин (Сеул, Южна Корея)

ОТРАЖЕНИЕТО НА ПРОЦЕСА НА СМЕСВАНЕ
НА НОСОВИТЕ ГЛАСНИ ВЪРХУ ПАДЕЖНИТЕ ФОРМИ
НА СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА В СРЕДНОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕПИС
НА ПРЕВОДИТЕ НА МАНАСИЕВАТА ХРОНИКА
И ТРОЯНСКАТА ПРИТЧА

Смесването на носовките се определя като взаимна замяна на носовите гласни *а* и *ж* след етимологично меките съгласни (*ј, л', н', р', шушкавите* и *съскавите съгласни*) не само във флексия, а и в корен, т. е. след *л', н', р'* и *ј* се пише *а* вместо *а* и *ж* и след *ш, ж, ѷ, ц, ѷ* и *с* се използва *ж*, както на етимологичното ѝ място, така и вместо етимологичната *а*¹.

Целта на тази статия е да се анализира употребата на смесването на носовките в езика на Манасиевата хроника (М. хр.) и Троянската притча (Тр. пр.) с оглед на нейното влияние върху падежните форми на съществителните имена².

В центъра на вниманието са случаите в краесловието, особено където предходните на носовките съгласни са етимологично меки.

Нека да разгледаме примери от двата паметника, чиито падежни форми имат различен облик поради смесена употреба на носовките, като съпоставяме формите със старобългарската норма, използвана едновременно в тях:

I. *Јо*-основа

1. Вин.п. мн.ч. (-*а* /-*гы* /-*ж*)

Старобългарска форма

кѡна →

М. хр.

матежж (127, V: метежа)

мжжж (106/16)

к е с д р зы (69)

п т н ц зы (45'/3)

о р л н ч н ц зы (53')

¹ Вейк, Н. В. История старославянского языка. М., 1957, с. 210.

² Използвани са Московският препис на среднобългарския превод на Манасиевата хроника (М. хр.) и Троянската притча (Тр. пр.), намираща се във Ватиканския препис на М. хр., която са издадени от Й. Богдан: *В о г д а н, I. Cronica lui Constantin Mannasses. Traducere mediobulgară, făcută pe la 1350. București, 1922.*

МАТЕЖЪ: ПЛЪТЪСКЪЯ БОУРА ... НАВЕДОШЪ МАТЕЖЪ ЛЮТЪ И МРАУНЪ ... (127).
 ОРЛУНЦЪ: ... ТАКЪ ОРЕЛЪ ПРИКРЪВАШЕ ОРЛУНЦЪ ВЕСПЕРЪЯ (53').

Старобългарска форма, отразена в М. хр. и Тр. пр.

КОВАУА (131)	МЕУА (88'/4)	ВЕПЛА (81/5)
ДЪЛАТЕЛА (106/3)	ЖНТЕЛА (60')	КОПАТЕЛА (106)
КОРАБЛА (58/5)	ПРЕДАТЕЛА (129/2)	РОДНТЕЛА (68/2)
САНДАЛА (79)	СТРОНТЕЛА (126)	ХРАНИТЕЛА (126)
КОНА (39'/2)	СВАЗНА (69)	НЪРА (66)
САМОЦАРА (112)	ЦАРА (98/5)	ВОА (109'/16, V: -ж/10)
РАУВОА (45'/2, V: -ж)	МАТЕЖА (123')	МЖА (102/3)
КНАСА (97'/3)	ВЪНЦА (68)	БОРЦА (46')
АГНЪЦА (42/3)	ВРАТЕНЦА (59)	ВЖОПЛЕТЕНЦА (131)
ГЛОУМОТЕОРИЦА (64)	ДАРОНОСЦА (46)	ДЪРВОСЪУЦА (131)
ШЪДЪЦА (131)	КОНИНЪЦА (89)	КОПОНОСЦА (46')
КОУПЦА (131)	ЛОБЦА (118')	МЛАДЕНЦА (106/2)
МЖДРЪЦА (67')	ОРЖНОНОСЦА (102/4)	ОТЬЦА (126)
ПРЪВОБОРЦА (56')	ПТЕНЦА (101'/3)	ПЪШЦА (80/2)
САМОДРЪЖЦА (112/2)	СТРЪВЦА (46'/2)	ШЛЕМОНОСЦА (125)
ЦЕНЦА (99/3)		

МЛАДЕНЦА: ... МЛАДЕНЦА КРЪМАЦНА ПТНЦА, ПТНЦЪ СВОА ПРИНБРАЖИИ УТ ВЪСЖДОУ
 ВЕСПЕРЪЯ... (106).

II. Ја-основа

1. Род.п. ед. ч. (-ж/ -а/ -ъ)

Старобългарска форма

М. хр./Тр. пр.

	ГОСПОЖДЪ (Тр. пр. V53/8)	НАДЕЖДЪ (60)
	НЖДЪ (54'/7)	ОДЕЖДЪ (50/2)
	КОЖЪ (84/3, V: -а)	СТРАЖЪ (60/2)
	ЛАДНЪ (62)	ХАРТЪ (79)
ДОУША →	ВАГРЪННЦЪ (128)	МЖУЕННЦЪ (97')
	ОТРОКОВНЦЪ (73/3)	ТЕМННЦЪ (127'/2)
	ПРОРОУНЦЪ (Тр. пр. V44/2)	ЦАРНЦЪ (50/4)
	АДНЦЪ (129')	ДОУШЪ (41'/8)
	СОУШЪ (53/2)	УАШЪ (Тр. пр. V47')
	ЮНОШЪ (71')	ПНЦЪ (83'/2)
	ВРАЖДЪ (42)	

ГОСПОЖДЪ: ... ОУРЕКШЕШЪ ... ВЪЗА ОБРАЗЪ МИНЪРВЕ ГОСПОЖДЪ... (Тр. пр. V53).

ВРАЖДЪ: ... ОУПЕ АДАМЪ, НЖ ГОРКЪНИМЪ СЪНОМЪ, СЪНОМЪ НАУАТКОМЪ НИЗЪРЪЖЕННУ И
 ВЪСЕГОУБНТЕЛНЪА ВРАЖДЪ (42').

Старобългарска форма, отразена в М. хр. / Тр. пр.

вона (51)	бана (107')	постела (109'/2)
воура (120/4)	зема/земла (41/20)	равзина (115')
пица (123, V: -ж)	темица (102)	пророуца (Тр. пр. V50)

темица: мѣхана же бѣваетъ владѣика въ мѣсто свазиѣ н свободенъ, нс т е м н н ц а... (102).

2. Вин.п. ед.ч. (-ж/ -а)

Старобългарска форма

М. хр. / Тр. пр.

доушж →	вола (100'/5)	постела (98)
	зема/земла (38'29)	воура (99/4)
	зра (79)	зема (Тр.пр. V55)
	вона (105/2)	прнѣа (111/3)
	одежда (98')	дѣвница (71', V: -ж)
	доуша (42/7)	вѣа (122/4, V: -ж)

вона: ... злосмраднѣж в она н того пагоубѣж крѣпкооумнѣнн страдалец онъ трѣпѣше... (105).

Старобългарска форма, отразена в М. хр. / Тр. пр.

постелж (98)	враждж (49/4)	вннопѣнѣж (110)
госпождж (Тр. пр. V44/14)	госпождж (84)	нѣждж (124/3)
невъждж (94)	одеждж (40'/11)	вѣж (83)
ладѣж (73'/7)	хартѣж (74/3, V: -а)	свннѣж (59/4, V: -а)
малнѣж (51, V: -а)	кожж (103)	доушж (42')
владнѣж (116)	влѣнѣж (60/3)	царнѣж (Тр.пр. V45/14)
мѣшѣж (Тр. пр. V54)	плениѣж (50/3)	царнѣж (74/12)
прнѣстнѣж (127')	хранѣнѣж (127)	вѣснѣж (98)
четворнѣж (126')	прнѣстнѣж (127)	вратнѣж (72')
соуленѣж (120')	четворнѣж (126')	вѣсепнтателнѣж (38')
цѣвннѣж (127')	багрѣннѣж (97'/2)	вдовнѣж (97)
пѣаннѣж (110)	сѣпрѣжннѣж (97'/4)	крѣмнннѣж (123)
сѣжителннѣж (98/5)	плѣвннѣж (70')	лѣжж (77)
крѣвопѣнѣж (92')	сѣрѣвннѣж (107)	крѣвопѣнѣж (92')
овѣж (108)	колесннѣж (53/3)	пнѣж (114'/2)
старнѣж (90)	юношж (98'/2)	оуѣннѣж (71/3)
прѣволождж (114)	отроковнѣж (64/11)	пладѣаннѣж (77/2)
урѣвленнѣж (47)	соушж (40'/3)	пшениѣж (118/4)
ѣашж (73)	пѣннѣж (111')	юннѣж (60/2)

сѣпрѣжннѣж: лѣвъ ... ѡт зема прѣнѣе, нрннѣж сѣ пр ж ж н н ц ж свож н сѣина сн ... царѣ оставѣль законнѣж (97').

3. Им.п. мн. ч. (-а/ -ж/ -зи)

Старобългарска форма

М. хр. / Тр. пр.

доуша →	госпождж (Тр. пр. V44'/5)	зъміж (122)
	окцж (108)	юношж (92)
	стнхїж (99)	сждїж (53'/2, V: -а)
	н а д е ж д з ѝ (76'/2, V: -а)	

юношж: ... ю н о ш ж, женѝ...отроковница, маaddenци въ коупѣ раздравѣвахж са... (92').
надеждзѝ: снѝце н а д е ж д з ѝ лѣстатѝ ѹловѣскѝа оумѝ (76').

Старобългарска форма, отразена в М. хр. и Тр. пр.

капала (98')	боура (78'/4)	зѣра (97)
лоуѣа (97)	прнѣа (107)	стрѣа (119/2, V: -ж)
госпожда (Тр. пр. V45/5)	грнжа (110', V: -ж)	лесница (126')
вжѣвница (98)	лѣница (42)	мѝшцѣница (120)
крѣвопїница (71)	отроковница (92/2)	пїница (110'/4)
пророуница (Тр. пр. V44'/2)	царница (124)	старница (88)
темница (97)	юноша (74', V: -ж)	

капала: ... н к а п а л а крѣвакѝа окропѣвахж одежда его... (98').

4. Вин. п. мн. ч. (-а/ -ж/ -зи)

Старобългарска форма

М. хр. / Тр. пр.

доуша	госпождж (Тр. пр. V44/2)
	надеждж (60)
	доушж (44')
	ладдїж (93'/2)
	стнхїж (44, V: -а)
	н а д е ж д з ѝ (84'/3)
о д е ж д з ѝ (100/2, V: -а)	
п н ц ѝ (128)	

доушж: ... н водами своа д оу ш ж нѣдавадохж (44').
одеждзѝ: не нѣноса ни сребро ... ни добротканнѝа о д е ж д з ѝ... (100).

Старобългарска форма, отразена в М. хр. и Тр. пр.

постѣла (47'/3)	боура (73'/4)	зѣра (98')
лоуѣа (106/7)	тжѣа (106'/2)	строуѣа (105/4, V: -ж)
одежда (121'/2)	мѝшца (128/2)	жнѣница (118)
дѣвница (71', V: -ж)	доуша (75/2, V: -ж)	окца (109'/2)
пленница (83, V: -ж)	соуѣница (123'/2)	пница (119')
ѹша (107, V: -ж)	ѹетворница (109)	царница (123'/4)
сѣѣща (97')	оувїница (102/2)	вжѣница (129', V: -ж)

боура: облакѝ разсѣде са мжтенѝ н ннзведе в оу р а... (73')

От примерите се вижда, че в ед. ч. при имената на *jo*-основа след етимологично меки съгласни преписватът употребява без разлика *а* и *ж*, независимо от характера на носовката и изконната форма. В мн.ч. обаче (това важи и за имената от м. и ж.р.) ясно се забелязва тенденцията да се обособява *а*. Особено ясно личи при имена с наставките *-ъць* и *-тель* при имената от м.р. (вин.п. мн.ч. *коупца*, *мждръца*, *копателя*, *стронтеля*) и с *-нца* за ж.р. (им.п. мн.ч. *царнца*, *кръкопѣна*, вин.п. мн.ч. *соупнца*, *оубѣнца*).

В такъв случай преписватът не употребява носовки, за да означае палаталност и непалаталност на предходната съгласна, а се опитва да разграничи формите за мн.ч. от тези за ед.ч. поне графично. Появата на *-ъ* като окончание за мн.ч. *jo*- и *ja*-основи също е последица от този стремеж, защото при ж.р. в резултат на смесването формите за им. и вин.п. мн.ч. съвпадат с формите за род. и вин.п. ед.ч. при мекия вариант на склонението³. Нека да разгледаме примерите:

1) <i>jo</i> -основа	→	<i>o</i> -основа
вин.п. мн.ч. м.р. -а		-ъ кесаръ (69) оранѣнци (53') птици (45'/3)
2) <i>ja</i> -основа	→	<i>a</i> -основа
род.п. ед.ч. ж.р. -а		-ъ враждъ (42')
им.п. мн.ч. -а		-ъ надеждъ (76'/2, V: -а)
вин.п. мн.ч. -а		-ъ одеждъ (100'/2, V: -а, срв. одежда 121'/2) надеждъ (84'/3, V: -ж, 129') пници (128, срв. пница 119').

Както показват примерите, те може са се считат за резултат от взаимодействие между двата склонитбени типа, което се дължи на затвърдяване на етимологично меките съгласни, на тенденция на преминаване от една (смекчена) към твърда основа и на опростяване на различни падежни форми⁴.

³ „... Падежното значение ... се конкретизира в рамките на изказването, зависи от общия му смисъл или от водещия предлог. Съвпадението между формите за ед. и мн.ч. на един и същ падеж обаче, още повече на този за пряко допълнение, е трудно допустимо. Поради това езикът е потърсил възможност за промяна във формата на мн.ч. и разподобяването ѝ от тази на единственото, което е дало тласък на иначе неочакваната аналогия с твърдия склонитбен тип...“ Вж. у Л а л е в а, Т. Някои последици от среднобългарското смесване на носовките. – *Palaeobulgarica*, 1995, № 3, с. 71.

⁴ Наблюдават се и форми от *jo*-основа *врачеки* (вин.п. мн.ч. *им.* окончание *-а*), *дъждѣъ* (вин.п. мн.ч. *им.* *-а*), които са резултат на контаминация от наставката *-ѣв-* (*-ѣв-*) от *ja*-основа и окончание *-ъ* от *o*-основа.

Например при съществителното име *пѣтнѣць* (*jo*-основа) в М. хр. се използват падежните форми, пренесени от *o*-основа: *пѣтнѣць* (им.п. ед.ч., 59/3), *пѣтнѣцьмъ* /*пѣтнѣцьмь*' (дат.п. мн.ч. 127/2), *пѣтнѣца* (род.п. ед.ч. 75'/3), *пѣтнѣци* (вин. п. мн.ч. 45'/3).

От тези примери личи, че в изговора на преписвача меката съгласна *ѣ* е станала вече твърда, обаче веднъж той е използвал *пѣца* (вин.п. мн.ч. 119') според старобългарската норма и *пѣтнѣ* (40') и *пѣтнѣве* (69') (им.п. мн.ч.) с предна гласна (*е*).

Но в М. хр. не се срещат съществителни имена, в които цялата парадигма е преминала към твърда основа. Преписвачът ту използва носовка, ту съответно окончание от твърдия вариант на склонението: *пѣца* (119') наред с *пѣци* (129') във вин.п. мн.ч. (т. е. *ja*-основа → *a*-основа).

Поради обстоятелството, че преписвачът спорадично е избирал падежна форма от твърдия склонитбен тип, докато в другите примери преобладават падежните форми с носовки, не може да не се помисли, освен горепосочената причина, дали върху него не е повлиял контекстът, защото той би могъл да им подражава по-лесно, отколкото да се затруднява да избере правилна форма в натрупването на различни падежни окончания в едно изречение:

ѡт сего оубѡ поучѣтошѣ слѣпоокѣа смокѣи пѣтнѣцьи пѣтнѣцьи н
козѣи, воловѣи же пѣци н крокодѣицѣи (45', вин.п. мн.ч. вм. -а);
ѣкъи о р е л ѣ прѣкрѣвааще орлѣнѣциѣ вѣсперѣа (53', вм. -а).

В първото изречение пред и след формата *пѣци* от *ja*-основа се нареждат същите окончания на вин.п. мн.ч. от два склонитбени типа (*o*- и *й*-основа) и на преписвача не би било трудно да подражава несъзнателно (или съзнателно) на окончанието -*ци* вместо да използва първоначалната форма с -*а* или с -*ж* от смесването на носовите гласни.

Тази хипотеза се подкрепя и от жанра на оригинала – историческа поема с ямбична рима⁵. Преписвачът е принуден да го преведе на родния си език със средства, най-близки до гръцкия оригинал, и сигурно е трябвало да обръща внимание и на суфонията.

Често се срещат обаче изрази като:

прѣиде оубѡ гнѣдѣрнѣхъ ... поровнѣ самѣжѣ царѣицѣи пѣтождѣвѣицѣа (71', V: -ж).

В това изречение само една падежна форма (*дѣвѣицѣа* вм. *дѣвѣицѣж*) от трите форми за същия падеж е с различно окончание, въпреки че пред тази дума стои същата форма за същия падеж от същата основа. За този случай бих искал да дам две предположения. Или преписвачът е направил просто грешка, или у него вече е нямало усет за толкова рязка разлика на двете носовки в онова време и за него вече не е било важно коя буква от двете да пише, както виждаме от таблиците. По-вероятното обяснение обаче е второто, понеже разликата между двете носовки е започнала да става постепенно слаба вече от доста време в България, както показват едноюсовите паметници⁶. Но в третото изречение отклонението само на едно окон-

⁵ Бу ю к л и е в, И. Хрониката на Константин Манася. Зората на българската епика С., 1992, с. 6; Бу ю к л и е в, И. Манасиевата хроника и средновековното езиково и литературно съзнание. – Старобългарска литература, № 10, 1981, с. 57.

⁶ Ц о н е в, Б. Класификация на българските книжовни паметници (от най-старо време до края на XIV в.). – Периодическо списание на българското книжовно дружество, 16, 1915, с. 53; Т о т о м а н о в а, А.-М. Из българската историческа фонетика. С., 1992, 28–29.

чание от натрупаните съществителни имена, които трябва да се съгласуват със същата падежна форма, може да се смята по-скоро за грешка⁷.

Във второто изречение той е взел вероятно окончанието -ъ за вин.п. мн.ч. от *o*-основа за съществителното име *орлнчнцъ* под влияние от предходното съществително *орелъ*, тъй като *орлнчнцъ* е деривационна (мотивирана) форма от *орелъ* на *o*-основа и той е подвел двете думи по един и същ склонителен тип.

Преписвачът е използвал в окончанието след -щ- 2 пъти етимологичното -а (пища 123 за род.п. ед.ч. и 119' за вин.п. мн.ч.), и 2 пъти -ж от смесването (пищж 83' и 100 за род.п. ед.ч.). Освен това окончанията на 4 форми с краесловната съгласна -щ- са взети от *o*- или *a*-основа (птищъ 45'/3, пишъ 128).

От примерите може да се допусне, че през онова време, когато е преведена М. хр., гласежът на носовките не се е различавал толкова ясно и поради това те се смесват графично.

Р. Екблом изказва в своя статия мнението, че около 1250 г. и след това вече не съществува разлика между гласежа на двете носовки – едната е била предна, а другата – задна носовка, а след това време изчезва постепенно носовият им характер и те са се превърнали в една чиста гласна – вторичния ер (*ъ/ ъ'*)⁸.

Нека да представим примерите, които може да показват загубата на носовия гласеж на назалните гласни в езика на М. хр. и Тр. пр.:

-ж- → -ъ-

- 1) Старобългарска форма
с ж сждъ (108')
м ж дръъ (Тр. пр. V49/3)
м ж дръца (Тр. пр. V43)
м ж- (при всичките съществителни от Тр. пр.)
- 2) Графична поява на -ъ- в м. -ж-
М. хр.: с ъ протнвъ (65'/3), с ъ пржгъ (43/3)
Тр. пр.: с ъ сждъ (42'/3), с ъ пжтнк (54'),
нанм ъ д р ъ (V50)

-а- → -е-

- 1) Старобългарска форма: матежж (127)
- 2) Графична поява на -е- в м. -а-
М. хр.: м е тежа (срв. V: ма-)
Тр. пр.: вн т е з ъ (48'/37)

-е- → -а-

- 1) Старобългарска форма: врѣмню (49)
- 2) Графична поява на -а- в м. -е-
М. хр.: врѣманю (62')

⁷ Вж. интересни данни за грешки на преписвачите на старобългарските паметници: Малкова, О. Ошибки писцов и лингвистическая интерпретация древних текстов. – Вопросы языкознания, № 6, 1979, 108–120.

⁸ Ekblom, R. Le développement des voyelles originairesment nasalisées dans le moyen bulgare. – Le Monde Oriental, 5, 1918, № 12, p. 190.

От приведените примери може да се съди, че назалното произношение вече е отслабнало, понеже фонетичните промени настъпват обикновено първо в краесловието, а после в средисловието.

В. Облак посочва, че през XII и XIII в. носовката ж е станала ъ. Той обръща внимание върху това, че без съмнение носовият гласеж е изчезнал и в краесловие, доколкото се срещат примери от XII в. с -ъ- вместо -ж- в средисловието⁹.

Както твърди К. Мирчев, под силното влияние на правописната традиция обаче преписвачите рядко са допускали чисти гласни ъ (или а) и е, които са били вече свойствени на техния говор¹⁰.

Като се има предвид, че в езика на М. хр. само 7 пъти се използват окончания на чиста гласна, пренесени от другите склонитбени типове от общия брой около 350 форми с краесловни носовки, би могло да се обобща, че, от една страна, графичното смесване, причинено от фонетичната промяна на носовите гласни, е надделяло над употребата на падежна форма от друга основа по морфологическа аналогия (пренос на окончанието от съответния твърд вариант на склонитбения тип).

От друга страна, въпреки изчезването на назалния характер на носовките, преписвачът е поддържал написанието на носовите букви в противоречие с изговора¹¹. Този факт ни уверява, че изговорът и правописното му отражение в среднобългарския период не съвпадат.

Забележително е също, че в М. хр. не се появява последователно смесена употреба на носовите гласни, както показват ексцерпирани по-горе примери. Така например смесената употреба на носовите гласни е отразена най-вече във формите за род.п. ед.ч. (-а → -ж) и им.п. мн.ч. (-а → -ж) ја-основа.

Тук трябва да се има предвид, че е нужно да се различават съвпадането на окончания от чиста гласна в резултат от регрупирането между склонитбените типове и съвпадането им в резултат на смесената употреба на носовите гласни в една парадигма (имама предвид в случаи на съвпадане като например в им. и вин.п. ед. и мн.ч. с -а в ја-основа).

Проследявайки тенденцията за затвърдяване на меките съгласни в езика на М. хр., трябва да се отбележи, че въпреки колебанието в употребата на носовите гласни съгласната ч пази мекостта си.

Има и среднобългарски паметници, в които се пише носовката -ж след всички шушкави съгласни без да се изключва ч. Примери са Болонският псалтир от XII в. (чжда, чжстъ, мчж и др.), Охридският апостол (чжстн, чждо и др.) и Врачанското евангелие (чжда, прчж и др.)¹².

⁹ О б л а к, В. Принос към българската граматика. – СбНУ, 11, 1894, 517–550. Съществуват и среднобългарски паметници, в които се отразява замяната на -ж с -а, и те са Врачанско евангелие и Орбелски триод. Вж. Ц о н е в, Б. Врачанско евангелие. – Български старини, 4, 1914, 34–36; Т о т о м а н о в а, А.-М. Правописните особености на Орбелския триод и фонетичната система на говора, отразен в него. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 8. С., 1991, 257–259.

¹⁰ М и р ч е в, К. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 100.

¹¹ В говорите с ъ за ж назалният консонантен призвук се е пазел до късно (голямата част от източните говори и най-южните от западната езикова област). Вж. В е л ч е в а, Б. Пращлавянски и старобългарски фонологични изменения. С., 1980, с. 147.

¹² Щ е п к я н, В. Болонския Псалтирь. – В: Изследвания по рускому езъку. Т. 2. Вып. 4, 1906, с. 139; К у л ь б а к и н, С. Охридская рукопись апостола конца XII века. – Български старини, 3, 1907, с. LXXX; Ц о н е в, Б. Цит. съч., 19–21.

В езика на М. хр. се срещат 6 пъти имената от *jo* и *ja*-основа с окончанието *ч* + носовка, но във всичките случаи се пише -*ча* (меч^а, кокач^а, притч^а). От тези примери личи стремежът на преписвача меката съгласна *ч* да се отбележи и в графиката независимо от промяната в изговора на носовите гласни.

Потърсих други примери за употребата на носовките след меката съгласна *ч* не само в краесловието, а в началото и средата на думите, за да се уверя, че употребата на *ча* в М. хр. не е била случайна. Преписвачът пише без изключение *ч^адо*, *ч^астна*, *ч^асто*, *ч^асть* и др.¹³ Но този факт говори само за графичното задържане, а трудно е да се каже дали в изговора се е запазила разликата между носовките.

К. Мирчев посочва, че в среднобългарски паметници може да се намери механично прехвърляне на окончание -*а* за род.п. от *ja*-основа към -*ж* поради смесването на носовките и именно това означава настаняването на обща форма (общ падеж, *Casus Generalis*) с вин.п. особено в предложно-падежните съчетания чрез разлагането на склонението в българския език.¹⁴

В Хлудовия триод се срещат такива примери: от *прнч^ж*, *нз тлж*, с *вечерж*.¹⁵

В М. хр. и Тр. пр. също можем да намерим такава форма след предлозите в *ja*-основа. Примерите са следните (общо 19 примера от М. хр. и 2 примера от Тр. пр.):

wt б ^а р ^р в ^н нц ^ж (128)	wt до ^ч ш ^ж (44/4)
до сам ^ж ж кож ^ж (84/2)	нз тем ^н нц ^ж (111'/2)
wt ад ^н ц ^ж (129')	вез ^ж оде ^ж д ^ж (50)
вез стра ^ж ж (60)	нз ^ж ед ^н н ^ж ч ^а ш ^ж (Тр. пр. V47')
wt гопож ^д ж (Тр. пр. V45')	нз лад ^н ж (62)
вез нж ^ж д ^ж (117)	wt нж ^ж д ^ж (54'/3)
wt пнц ^ж (83')	wt ч ^а рт ^ж ж (79).

Но наблюдаваме 14 пъти и старобългарската структура предлог + род.п. -*а* в М. хр.:

wt постела сво ^а (109')	нс тем ^н нца (102, V: -ж)
wt зема ^а / зема (130/11)	wt зема (Тр. пр. V44)
нз бана (107')	

К. Мирчев изказва мнение, че името, означаващо лице, се поставя в род.-вин. форма без да се съгласува с падежа на другите имена и тази форма играе ролята на обща форма¹⁶. В М. хр. се срещат средните примери:

растр^ааше же ч^аш^ж ... кесар^ж брат^ж квестантин^{на} д^о ч^о к^ж (128');
 царств^о квестандин^{на} д^о ч^о к^ж (126');
 царств^о ннкинфор^а ф^о к^ж (117);
 да такоже оув^ьд^ь маврнк^і нев^ьрств^о н злаго ф^о к^ж з^ав^ь дръж^жца грък^ы
 (86').

Но 2 пъти употребява първоначалното окончание -*зи*:

царств^о ф^о к^ж з^и мжч^нтел^ь н цар^ь (86');

¹³ Освен тези думи се срещат и *ч^адо*, *ч^астн*, но *ч^аша*.

¹⁴ Мирчев, К. Цит. съч., 152–153, 249–251.

¹⁵ Russek, J. Deklinacja i użycie przypadków w triodzie Chludowa. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1964, s. 24.

¹⁶ Мирчев, К. Цит. съч., с. 249.

... наже отъече н дѣднее съкрѣвшеє са царство н въ лѣтѣхъ прѣвѣкшеє са ф ѡ к зы... (119').

Ако се сравнят първите 4 примера с останалите 2 примера, може да се забележи, че определения се изразяват с необходимите за синтактично-то отношение между думите падежни форми (царство ф ѡ к зы, въ лѣтѣхъ ... ф ѡ к зы). За разлика от тези примери, в горепосочените 4 изречения, в които стоят повече от две определения, само за първите определения се използва род.п. (вратѣ к ѡ н с т а н т н а, царство к ѡ н с т а н т н а, царство н и к н ф о р а, н е в ѣ р с т в о н з л а г о), а за отдалечаваните от определяемите определения реакцията отслабва и последователно това предизвиква постепенното настъпване на обща форма (като ф ѡ к ж, д о ч ж) в българския език.

По същия начин може да се обяснят следните две форми на съществителни имена от *a*-основата от М. хр.:

воеводж: сѣн в н д ѣ в ѣ з н ѣ к ѡ г ѡ д а к а л ѣ з ѡ о у л и ц и р и м ѣ з ѣ т ѣ н въ н ѣ д р а о у с п е с ѣ н а н а к о e в o д ж п о к е л ѣ е ѡ б ѣ ш е в ѡ г р а д о у п р а в и т е л ѣ (65, срв. гръцкия оригинал¹⁷: ... Κόλλοις Ούεσπασιανοῦ τοῦ στρατηγικωτάτου);

папж: с е м о у л ю т ѣ п о з а к н ѣ в ѣ ш е м ѣ ж ѣ н ѣ ц ѣ н ѡ т р и м а, с ѣ р о д н и ц и а н д р ѣ а н а п р ѣ ж д е м а л а в ѣ в ѣ ш а г о п а п ж... (99, срв. гръцкия оригинал¹⁸: ... Οἱ προσγενεῖς Ἀδριανῶ τῷ πρὸ βραχέος πάλα...). В сравнение с гръцките изречения, където се вижда съгласуване между думите (например определящите Ούεσπασιανοῦ и στρατηγικωτάτου с род.п., а Ἀδριανῶ и πάλα с дат.п.), в примерите от М. хр. се забелязва отслабване на реакцията при отдалечаване от управляващата дума име и връзката се изразява с винителната форма (воеводж и папж).

В следните примери от Тр. пр. е показателно колебанието в употребата на окончанието:

мы ескѣ створила т р о ж град... (Тр.пр. V46');

н научашъ проричати о злѣмъ дѣлѣ т р о ж града... (Тр. пр. V46');

срв. штыцъ тн естѣ прѣмоушь краль н матн іакоуша госпожда т р о а града (Тр. пр. V45', в м. трож);

въза ацнлешъ телеспона соулунника дѣщере в р н ж е н д а госпождж (Тр. пр. V54).

При съпоставката на двата паметника ясно се вижда, че в М. хр. се проявява функционалното разширение на вин.п. *a*-основа като обща форма, а в Тр. пр. повече се среща им.п. като генерализирана форма, въпреки че всичките примери са в склонението на гръцките имена.

Както показва анализът на употребата на носовите гласни, в М. хр. и Тр. пр. се забелязва отклонение от традиционно установеното правило за смесената употреба за носовките в среднобългарския период, както посочих в началото на тази статия, т. е. след сонорните *л'*, *н'* и *р'* се използва *л*, а след шушкавите и съскавите – *ж*. В примерите от М. хр. прави впечатление, че в парадигмата на ед.ч. след етимологично меки съгласни преписвачът употребява двете носовки без разлика (но преобладава употребата на *ж*), а в мн.ч. се забелязва тенденцията да се настани носовката *л*.

Забелязва се и пренос на окончанието *-ъ* от съответни твърди склонения вместо да се използва една от двете носови гласни. Това явление мо-

¹⁷ M i g a e, J. P. Patrologiae cursus completus. Series Graeca. T. 127. Coll. 295.

¹⁸ Пак там, coll. 389.

же да се интерпретира като стремеж на преписвача, първо, да означи палаталност и непалаталност на предходните съгласни и, второ, да избегне съвпадането на им. и вин.п. мн. ч. с род. и вин.п. ед.ч., следователно, за да различи парадигмата на ед.ч. и мн.ч., което е една фаза на естествения развой на българския език през среднобългарския период.

Woolae Shin (Seoul, South Korea)

THE EFFECT OF THE PROCESS OF MIXING THE NASAL VOWELS ON THE CASE FORMS OF THE NOUNS IN THE MIDDLE BULGARIAN TRANSLATION OF THE CHRONICLE OF MANASSES AND THE TROJAN PARABLE

(Summary)

The aim of the article is to analyse the tendency of the mixed use of the nasal vowels and their role in the case system of the Middle Bulgarian translation of the Chronicle of Manasses and the Trojan Parable.